

Arthur ten Cate

Enige gedachten over de historische analogie

Zinnig retorisch argument of drogreden?

Tijdens de oorlog in Bosnië vond een internationaal debat plaats over militaire interventie op de Balkan. Moesten de V.N. ingrijpen? En zo ja, hoe en waarom? In deze discussie werden verwijzingen naar min of meer vergelijkbare situaties uit het verleden met grote regelmaat als argument opgevoerd. Arthur ten Cate onderzoekt zin en onzin van een dergelijk gebruik van historische analogieën.

Tussen 1992 en 1995 had in Bosnië-Herzegovina een bloedige oorlog plaats, die wereldwijd verontwaardiging opriep. Naar aanleiding van het conflict werd daarom drie jaar lang op mondiaal niveau gedebatteerd over militair ingrijpen op de Balkan. Moest het etnische geweld in de kiem worden gesmoord? Waarom? En vooral: wie zou dat dan moeten (en willen) doen? Zonder enige strategische aanleiding, maar met name om humanitaire redenen, nam de Bosnische oorlog in die periode een centrale plaats in in de berichtgeving en meningsvorming door de mondiale media, in de politiek van nationale staten, en in de discussies in internationale gremia als de Verenigde Naties.

De internationale discussie over militaire interventie in Bosnië was in twee opzichten opvallend. Enerzijds was het de grootste van zijn soort in de jaren negentig (zowel in omvang, duur, intensiteit als in reikwijdte) en daarmee een schoolvoorbeeld van de 'nieuwe' mondiaal-maatschappelijke discussies die duiden op het ontstaan van een *global civil society*.¹ Omwille van mensenrechten en democratische prin-

1 Zie voor een theoretische achtergrond van het Bosnische interventiedebat als mondiaal-maatschappelijk debat in de *global village*: Martin Shaw, *Global society and International Relations* (Londen 1994) en Idem, *Civil society and media in global crises. Representing distant violence* (Londen 1996).

cipes (vrijheden) stonden nationale staten steeds meer onder druk van een embryonale mondiaal-civiele 'samenleving' om hun principes van eigenbelang en non-interventie los te laten.

Anderzijds viel het Bosnische interventiedebat op door het veelvuldig gebruik van historische analogieën als argument in de discussie. Het verleden werd gebruikt om de actualiteit in een context te plaatsen en de geweldadige gebeurtenissen te duiden. De algemene opvatting dat ervaringen uit het verleden kunnen worden gebruikt om in het heden een verstandiger beleid te voeren, was gemeengoed geworden. En historische analogieën waren daartoe het instrument, hetzij als argument *an sich*, hetzij als verbeelding van of toelichting op een argument.

In januari 1997 wisselden de *Volkskrant*-columnisten Maarten van Rossem en Dirk Jan van Baar al eens met elkaar van gedachten over een dergelijke toepassing van de geschiedenis. Naar aanleiding van een veel besproken en 'desastreus' verlopen enquête van het *Historische Nieuwsblad* onder leden van de Tweede Kamer, debatteerden ze in hun columns over de vraag of historische kennis nuttig was. Oftewel: kunnen we leren van de geschiedenis? De heren werden het niet eens. Van Baar vond dat 'intelligente mensen' konden leren van het verleden door historische analogieën als raamwerk voor een vraagstuk te gebruiken. Van Rossem vond ze echter gevaarlijk en willekeurig: het waren rookgordijnen en drogredenen.²

Het onderstaande artikel gaat over de aard van de argumenten die werden gebruikt in het Bosnische Interventiedebat. Hoe zou het fenomeen van de historische analogie te plaatsen zijn in een bepaalde geschiedvisie? En hoe onderzoek je de betrouwbaarheid van dit retorische instrument? Achtereenvolgens zal ik op deze vragen ingaan, waarbij ik voor het antwoord op de tweede vraag eerst de gangbare methode van analogie-onderzoek zal verwerpen en vervolgens een alternatief zal voorgestellen. Het geheel heb ik doorspekt met twee voorbeelden van een militaire bezetting van Bosnië (door Oostenrijk-Hongarije in 1878 en door de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog) om te laten zien hoe mijns inziens de betrouwbaarheid van een historische

2 Dirk Jan van Baar, 'Leren van de geschiedenis', *de Volkskrant*, 13 januari 1997; Maarten van Rossem, 'Leren van de geschiedenis?', *de Volkskrant*, 21 januari 1997.

analogie als argument in een hedendaags debat kan worden beoordeeld op de vraag of het een nuttig en valide retorisch instrument is, of een klinkklare drogreden.

Wel of geen historische analogie: de geschiedvisies

Wie zich verdiept in de geschiedtheorie zal weinig aantreffen over het specifieke fenomeen van de historische analogie. Dat vak concentreert zich immers vooral op de vraag hoe historische kennis wordt vergaard, op de problematiek rond de historische verklaring en op de historiografie. Niettemin kan degene die zich over het vraagstuk van de analogie buigt, zonder veel moeite uit bepaalde geschiedvisies afleiden hoe er over dit fenomeen moet worden gedacht door bijvoorbeeld positivisten, hermeneutici of postmodernisten.

Ongetwijfeld zal het verschijnsel van de historische analogie het beste passen in de positivistische traditie in de geschiedwetenschap. Het Verlichtingsidee dat de natuurlijke wereld, en ook zijn geschiedenis, autonoom functioneert volgens bepaalde universele wetten en structuren, laat de meeste ruimte voor het idee dat bepaalde elementen in het geschiedverloop zich herhalen. Het geloof in de validiteit van historische analogieën stoelt op eenzelfde manier op het idee dat bepaalde patronen onder vergelijkbare omstandigheden terugkeren. In een historische analogie wordt zo een universele 'geschiedeniswet' onder woorden gebracht.

Aanhangers van een hermeneutische benadering van de geschiedenis zullen daarentegen sceptischer staan tegenover het gebruik van historische analogieën. In plaats van een verklaring van buitenaf is voor hen het begrip van binnenuit (Max Webers *verstehen*) belangrijk in de menswetenschappen. En omdat ze het unieke van een historische gebeurtenis centraal stellen, boven een bepaalde wetmatige determinant, is geen uitkomst in de geschiedenis dezelfde. Historische analogieën als tijdloze wetten hebben in deze visie dan ook geen plaats: ze zijn hooguit retorische instrumenten en nimmer steekhoudend.³

3 William Dray, *Philosophy of History* (tweede druk; New Jersey 1993), met name hoofdstuk 2. Dray noemt de zoekers naar algemene geschiedeniswetten positivisten of 'Hempelianen' (naar de geschiedtheoreticus Carl Hempel.) Tegenover

Een afwijkende benadering vinden we tenslotte bij de postmodernen. Aangezien ze de notie van een autonome en universele 'waarheid' überhaupt verwerpen (vooral in de geschiedwetenschap, waar een ontologische kloof met het verleden door geen epistemologie kan worden overbrugd) en er volgens hen alleen geschiedenis bestaat als discours, is de historische analogie voor het post-modernisme niet meer dan een narratief instrument, een vergelijking in een tekst. Meer dan de andere benaderingen zal het postmodernisme het toepassen van historische analogieën beschouwen als een methode in het hedendaagse debat, dat losstaat van het verleden. Problematisch is dat echter niet. Betrouwbaarheid is voor de postmodernisten immers geen overweging. Geschiedbeelden hebben voor hen geen vaste betekenis: ze zijn algemeen cultuurgoed, voor gebruik in het heden.

Op grond van de bovenstaande theoretische redeneringen kunnen 'soorten' historische analogieën vervolgens geaccepteerd dan wel verworpen worden, afhankelijk van het 'geloof' dat men aanhangt. Een of andere geschiedvisie beantwoordt immers de vraag of een situatie uit het verleden toepasbaar mag zijn in het heden en is daarmee een formulering van het bestaansrecht van de historische analogie. Zo'n gang van zaken is echter bijzonder onnuttig als we de betrouwbaarheid van de historische analogie willen toetsen. Of het nu als de formulering van een historische wet wordt gebruikt, of als een vergelijking die argumenten in een hedendaags debat ondersteunt, in beide gevallen moet er een methode worden gevonden om de *juistheid* van het gebruik te meten. Een theoretische afwijzing alleen is niet voldoende. De vraag is daarom of er een traditie bestaat van het onderzoek naar historische analogieën, en of daaruit een nuttige methodiek kan worden gedistilleerd.

Eerder onderzoek naar analogieën?

Een van de weinige voorbeelden van systematisch onderzoek naar het gebruik van historische analogieën, is het boek van de Amerikaanse politicologen Richard Neustadt en Ernest May, *Thinking in time. The uses of history for decision-makers*. Zoals de titel suggereert, is het een

hen plaatst Dray de hermeneutici of 'idealisten': historici als Collingwood die de loop van de geschiedenis primair beschouwen vanuit het menselijk handelen.

boek waarin deze wetenschappers uit Harvard het nut van historische kennis voor beleidsmakers en politici onderzochten. Zij behandelen in hun studie onder andere het gebruik van historische analogieën.

Hoewel ze voorstanders zijn van het positivistische gedachtengoed dat historische kennis leidt tot een betere analyse van hedendaagse kwesties door het kweken van meer begrip over de herkomst en achtergronden van een situatie, wijzen de politicologen het specifieke gebruik van historische analogieën van de hand. Ze erkennen weliswaar dat het verschijnsel van de historische analogie vaak fascinerend en onweerstaanbaar is, maar ontdekten dat het voor politici vooral excuses waren om hun beslissingen kort door de bocht te nemen en ze toch goed aan hun kiezers te verkopen.

De methodiek van Neustadt en May was bij hun onderzoek vooral gericht op de analogie als vergelijking. Gezien hun uitgangspunt (nut voor het heden) kwamen ze daarbij niet verder dan een serie *case-studies*, waarin ze eigentijdse voorbeelden op een rij zetten van het gebruik van de geschiedenis door opeenvolgende Amerikaanse regeringen. Van de Koreaanse Oorlog tot de Cuba-crisis tot het *Mayaguez*-incident werden deze analogieën als *een van de mogelijke* beleidsinstrumenten gekeurd door een optelsom te maken van de verschillen en overeenkomsten tussen de analoge situaties. Neustadt en May concentreerden zich daarbij op het heden, en maakten dus geen analyse van de historische analogie op zich.⁴

Maar de methodiek van verschillen en overeenkomsten lijkt alleen maar een eerste stap te zijn voor het toetsen van historische analogieën. In een andere context doorstaat het namelijk niet de proeve van sluitend beoordelingsinstrument. Hoe beslist de methode immers wat een correcte historische analogie is? Bij meer dan tien overeenkomsten en minder dan vijf verschillen? Zonder twijfel zouden historici deze soort van argumentatie, die hun vakgebied zo direct betreft, beter moeten kunnen toetsen dan dat. Bovendien kent bovenstaande methodiek nog een tweede hindernis. Een historische analogie is immers een ogenschijnlijke drogreden omdat er in het verleden altijd wel een situatie te vinden lijkt te zijn, die past in het straatje van de gebrui-

4 Richard E. Neustadt en Ernest R. May, *Thinking in time. The uses of history for decision-makers* (Londen en New York 1986) 34-74.

ker en die volgens de 'vergelijkingsmethode' een valide analogie is. Voor elke hedendaagse kwestie lijkt er zowel een kloppend voor- als tegenargument te vinden.

Een voorbeeld. Een van de argumenten tegen interventie in de Bosnische Oorlog was de vrees om in een slepende guerilla-oorlog terecht te komen.⁵ 'Bosnië leent zich voor guerrilla, [en] de bewoners zijn geboren guerillastrijders', schreef bijvoorbeeld *NRC Handelsblad* in een commentaar.⁶ Een combinatie van terrein en historische plaatsbepaling leidde ertoe dat velen een 'nieuw Vietnam' vreesden als in de Bosnische bergen zou worden geïntervenieerd.

'Op de Balkan zou [in het geval van interventie] een guerrilla uitbreken op een daarvoor ideaal, nauwelijks begaanbaar terrein, dat de Serviërs en Kroaten kennen als hun broekzak,' voorspelde de commentator G.B.J. Hiltermann, 'en ze zijn hartstochtelijke guerrillero's, die van een oorlogie best gediend zijn. In 1941 kon Hitler hun legers onder de voet lopen, maar met 37 divisies kreeg hij de guerrilla niet klein.'⁷

Dus: 'Niet voor niets heeft Hitler in de Tweede Wereldoorlog in dit gebied zes divisies verloren: terwijl de Duitsers overdag de wegen en steden controleerden, waren de partizanen overdag in de bossen en 's nachts ook op de wegen de baas. Dat Tito's partizanen ondanks een enorm Duits militair overwicht hun bevrijding van Joegoslavië in Bosnië zijn begonnen [...] [is een overweging] die een rol zou moeten spelen wanneer wordt gedacht aan militair ingrijpen.'⁸

Dergelijke historische analogieën tegen militair ingrijpen verschenen in de loop van het Bosnische interventiedebat aan de lopende band. Door een combinatie van de vele overeenkomsten en de schaarse verschillen zou daarbij volgens de methode van Neustadt en May de conclusie kunnen worden getrokken dat deze analogie een nuttig argu-

5 Arthur ten Cate, *Sterven voor Bosnie? Het Bosnische interventiedebat: een case-study naar het gebruik van historische analogieën in de Nederlandse dagblad-journalistiek* (ongepubliceerde doctoraalscriptie onder embargo; Groningen 1998), hoofdstukken 5 en 7.

6 'Ingrijpen noodzakelijk', *NRC Handelsblad*, 5 augustus 1992.

7 G.B.J. Hiltermann, 'Onmacht van de beschaafde wereld', *De Telegraaf*, 22 augustus 1992.

8 Peter Michielsen, 'Kan het Westen ingrijpen?', *NRC Handelsblad*, 12 augustus 1992.

ment aan het debat toevoegde. Maar die conclusie werd problematisch toen de voorstanders van interventie daar een even valide analogie tegenover konden zetten die het omgekeerde bewees.

Wat was namelijk het geval? De geschiedenis van Bosnië kende een historisch voorbeeld van een succesvol verlopen bezetting. In 1878, toen Oostenrijk-Hongarije door het Verdrag van Berlijn van de Europese grootmachten Bosnië-Herzegovina kreeg toegewezen als mandaatgebied, trokken Habsburgse troepen het gebied binnen om het te bezetten. Vier divisies keizerlijke soldaten (72.000 man) kregen te maken met een georganiseerde guerrilla van de moslims, die zich verzetten tegen de verandering van het gezag uit angst voor hun positie. Het lukte de Habsburgers echter om het hele gebied te veroveren en te pacificeren. 'Voor de waarnemers die niets dan vertwijfeling zien in het vooruitzicht van een militaire interventie in Bosnië, is het Oostenrijkse succes van 1878 een leerzaam voorbeeld van een succesvolle inval en verovering door een vastberaden buitenlands leger,' schreven de Balkanhistorici Robert Donia en John Fine dan ook terecht.⁹

Zowel voor het argument van interventie als voor het argument van non-interventie waren dus klaarblijkelijk voorbeelden te vinden. Eerder dan een afwijzing van het gebruik van historische analogieën is dit een afwijzing van de 'methode van vergelijking'. Natuurlijk hoort een historische analogie in de eerste plaats veel overeenkomsten op te leveren tussen de eigentijdse situatie en de analoge gebeurtenis in het verleden. Maar dat is geenszins de toetsteen van de betrouwbaarheid. De vraag die namelijk werd vergeten, is: is de gebruikte analogie wel waar?

De historiografische methode

Om deze vraag te beantwoorden, moeten historici mijns inziens uitgaan van de basis van een historische analogie: de analoge situatie in het verleden. Op zoek naar een waarheidsgetrouwe uitspraak over dat verleden, doet zich echter het probleem voor dat het onderzoeksobject

9 Robert J. Donia en John V.A. Fine, *Bosnia and Hercegovina. A tradition betrayed* (Londen 1994) 95. Mijn vertaling uit het Engels.

niet meer bestaat. Omdat de historische werkelijkheid *an sich* niet kan worden gekend, komen historici niet verder dan reconstructies van de geschiedenis, aan de hand van bewaard gebleven bewijsmateriaal. Zo'n reconstructie is tevens op te vatten als een bepaalde interpretatie. En historische waarheden zijn in dat geval door historici aanvaardde, meest waarschijnlijke verklaringen van een gebeurtenis. Het zijn consensus-interpretaties.

Reconstructies waarover historici het niet eens zijn, zijn onderwerp van een historiografisch debat. Beschouwen we nu het gebruik van een historische analogie (een bepaalde interpretatie van de gebruiker) als een standpuntbepaling in de geschiedwetenschap (het 'debat zonder einde'), dan valt te concluderen dat de waarheidstrouw van zo'n analogie kan worden getoetst met een *historiografische* plaatsbepaling. Drie uitkomsten zijn daarbij waarschijnlijk:

1. de betreffende interpretatie komt overeen met de algemene consensus over wat er 'toen' is gebeurd: de historische analogie is correct gebruikt.
2. de gebruikte interpretatie was gebaseerd op onvolledige of onjuiste kennis van dat verleden, was onderdeel van een verouderde of omstreden geschiedvisie, van een historische mythe of populaire volkswijsheid, of kwam voort uit propaganda, en was fout.
3. het historiografische debat over het onderwerp van de betreffende analogie is vooralsnog nbeslist, zodat geen conclusie mogelijk is.

Neem nu eens het bovenstaande voorbeeld van het argument van de tegenstanders van interventie in Bosnië. Deze stoelde geheel op de veronderstelling dat de Duitse *Wehrmacht* tussen 1941 en 1945 een pak slaag had gehad van de communistische partizanen onder leiding van Tito. Geplaatst in een historiografisch licht, blijkt deze visie van heldhaftige partizanen echter een naoorlogse mythe te zijn geweest, die werd gevoed door de propagandamachine van de titoïstische dictatuur van Joegoslavië.¹⁰ Het hedendaagse argument dat interventie in Bosnië zou uitlopen op een desastreuze guerrilla, was zodoende - nog los van de vraag of de kleinkinderen van die partizanen net zo dapper zouden zijn geweest als van hun grootouders werd beweerd - gebaseerd op een leugen. Welke geschiedvisie men ook zou aanhangen: van deze analogie klopte geen kant.

Veertig jaar lang was de vermeende heroïek van de partizanen een door de officiële Joegoslavische staatsgeschiedenis in stand gehouden mythe, die in het Westen kritiekloos was overgenomen. Pas in de jaren tachtig kwamen er barsten in deze spiegel en werd duidelijk dat de partizanen hun energie vooral hadden gestoken in een burgeroorlog met de Servische *četniks*, soms zelfs een bondgenootschap met de Duitsers hadden gezocht, vier jaar lang voortdurend op de vlucht waren geweest en hadden kunnen overleven dankzij de lage prioriteit van de Balkanregio als frontgebied, de verdeeldheid van de Asmogendheden en de capitulatie van Italië in 1943.¹¹

Over historische analogieën in het algemeen valt dan ook te concluderen dat ze - bekeken in een historiografisch licht - met grote voorzichtigheid dienen te worden gebruikt. De gebruikers van dergelijke argumenten zijn kennelijk vatbaar voor misleiding, leggen een hang naar simplificering of zelfs geschiedvervalsende conclusies aan de dag, lopen het gevaar om historische mythen en propaganda kritiekloos over te nemen of volkswijsheden te bevestigen die zijn gebaseerd op 'horen zeggen'. En dit gebeurt zowel bewust als onbewust. Niet alleen kiezen *debaters* graag voor historische argumenten die in hun straatje passen, maar ze verdraaien die net zo gemakkelijk als het hen uitkomt. Een historiografische toetsing van de historische analogie kan dit echter aan het licht brengen, en die conclusie is verder onderzoek naar de argumenten in het Bosnische interventiedebat meer dan waard.

10 Omdat de partizanen bondgenoten waren van de geallieerden waren is hun lezing van de Tweede Wereldoorlog lange tijd kritiekloos overgenomen in het Westen. Met name 'kenners' als Fitzroy Maclean, William Deakin en Dennison Rusinow namen de propaganda van de communisten over, waardoor er een romantisch beeld kon ontstaan van de strijd van de heldhaftige partizanen tegen de wrede Duitse bezetter. Pas na Tito's dood (1980) is deze Partizanenmythe ontmaskerd door historici als Nora Beloff (*Tito's flawed legacy. Yugoslavia and the West, 1939-84* (Londen 1985)) en David Martin (*The web of disinformation: Churchill's Yugoslav blunder* (New York 1990)).

11 Zie hoofdstuk 7 in *Sterven voor Bosnië?*